

Корнієнко В. О.

(Вінницький національний технічний університет),

Добіжа В. В.

(Вінницький навчально-науковий інститут економіки Тернопільського національного економічного університету)

ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ ОРІЄНТАЦІЇ ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ ПЕРІОДУ СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Проаналізовано передумови формування владної політичної еліти України, визначено класифікацію елітотворчого процесу в пост-незалежний період Української держави.

Ключові слова: владна еліта, незалежність, еліто творення, ціннісні орієнтири.

Проголошення незалежності України припало на 24 серпня 1991 року. Власне, з цього періоду розпочався п'ятий цикл українського елітотворення й розвитку політичної культури правлячої еліти. Ухвала Верховною Радою Акту незалежності стала апогеєм, якому передувало багато подій. Для нашого дисертаційного дослідження важливо проаналізувати владну політичну еліту, передовсім ту, яка існувала або починала формуватися в Україні в часи УРСР та в період здобуття незалежності.

Стосовно передумов формування владної політичної еліти України можна стверджувати, що це були:

— складні процеси розвитку політичної системи СРСР і УРСР, пов'язані з процесами переходу від стагнації до перебудови, наслідками останньої, особливо, можливостями участі широких верств суспільства в політичному процесі;

— особливості відносин у партійно-господарській номенклатурі, особливо характер підпорядкування місцевих органів влади власному керівництву;

— історичні традиції українського народу, регіональні особливості, що виникли внаслідок історичного розвитку окремих територій сучасної України;

— дисидентський рух та його наслідки для політичного розвитку УРСР;

— настрої інтелігенції, активна участь представників інтелігенції в політичному процесі.

Особлива роль у цьому періоді належала поколінню “шестидесятників”, яке домінувало і при владі, і в опозиції.

Однією із головних проблем для подальшого дослідження є періодизація становлення владної політичної еліти України. Послідовність змін у елітотворчих процесах беруть за основу українські науковці та політики. Одні з них, наприклад, В. Медведчук, вважає, що було два періоди

(перший — до 1999 року, другий — сучасний), при цьому він переконливо доводить, що українська політична еліта, як еліта незалежної України, з'явилася лише внаслідок парламентських та президентських виборів 1998—1999 років, тобто тоді, коли, на його думку, зник вплив попередньої партійно-номенклатурної еліти, яка сформувалася головно в радянські часи на основі радянсько-комуністичної системи. Учасники круглого столу “Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні” стверджують, що така класифікація елітотворчого процесу надто узагальнена та надмірно прив'язана до політичних реалій. Звідси випливає висновок про те, що перший період необхідно розділити на два етапи: романтичний (1991—1994 роки) і прагматичний (1994 — 1999 роки) [1].

Ми ж виділяємо чотири етапи розвитку владної політичної еліти, три з яких синхронізуються із періодами становлення незалежності (1991 — 1994 роки), розбудови політичних інституцій (1994 — 1997 роки), формування політичних інститутів на новоствореній законодавчій базі (1998 — 1999 роки) та зумовлене якісними змінами механізмів рекрутування політичної еліти [2]. Останній етап, який починається з 2000 року, і досі характеризується нестабільністю українського політикуму. Ця нестабільність пов'язана із досить частою зміною політичних команд і своєрідною циркуляцією владних політичних еліт. Останні політичні події в Україні, які безпосередньо пов'язані з перманентним виборчим процесом, фактично підтверджують це. Одночасно слід констатувати наявність різних проявів політичної культури владної еліти, коли відбуваються суттєві зміни у самих її параметрах, з'являються нові критерії її типології.

Актуальність дослідження проблеми ціннісних засад функціонування політичної еліти визначає, на думку Президента України В. Ющенко “...історичний виклик, який стоїть сьогодні перед Україною, перед нашим народом і владою. Десятиліттями усталені соціальні зв'язки в державі сьогодні морально застаріли і рвуться. Застаріли й форми організації соціальної кооперації в суспільстві та політичній практиці. Влада перестала служити народу, а громадськість не в змозі віднайти консенсус щодо вибору майбутнього країни. Партії та їх лідери змагаються в політичному процесі не шляхом представлення програм розвитку суспільства, а через гучне обнародування вад опонентів, а то й просто компроматів...” [3]. Дійсно, суспільство не має права покладатися на те, що до влади завжди приходимуть відповідальні й компетентні люди, які можуть конкретно піклуватися про співгромадян, процвітання Батьківщини і авторитет Української держави.

По суті, йдеться про роль ціннісних орієнтирів правлячих кіл. На нашу думку, саме вони визначають політичний “портрет” правлячої еліти й досить мало залежать від форми правління, співвідношення сил та конфігурації влади. Більше того, система цінностей влади сама визначає ці політичні параметри державного життя [4]. Щоб зрозуміти характерні ознаки політичної культури еліти періоду становлення незалежності України, слід,

насамперед, враховувати особливості трансформації владної еліти в цей період.

Як показано в попередньому підрозділі, до проголошення незалежності в Україні існувала чітко виражена номенклатурно-партійна еліта (часів В. Щербицького). Згодом, у 1989 — 1991 роках, відбулася досить швидка трансформація цієї еліти. Одночасно з останньою формувалася різнобарвна політична еліта часів, коли Верховною Радою керував Л. Кравчук. На момент проголошення незалежності остання поступово увібрала в себе значну частину еліти КПУ. Як справедливо зауважив М. Шульга, “у новій системі відносин ті, хто залишається на ключових посадах у державному керуванні чи керуванні в суспільно-політичних організаціях, не стільки формуються як еліта, скільки переформовуються” [5, 48]. Разом з тим, на думку М. Головатого, пробивалася до влади й нова еліта, яку висунули самі маси, населення, а не владні структури чи партійно-бюрократична верхівка, як це було раніше [6, 45].

15 травня 1990 року Верховна Рада УРСР 12-го скликання вперше почала працювати як парламент на постійній основі. Порівняно з Верховною Радою попереднього скликання, склад нової Ради оновився на 90%, що формально засвідчило прихід у політику нової генерації людей [7, 148]. Лише 48 депутатів раніше обирали до органів вищої державної влади УРСР, проте радикального оновлення політичної еліти не відбулося: на зміну номенклатурі епохи В. Щербицького прийшло покоління “партійних шестидесятників”— політиків, роки становлення яких, як особистостей, співпали з хрущовським періодом. Разом з тим, — за словами В. Фесенка — склад Верховної Ради чітко продемонстрував, що “у двері великої політики наполегливо стукає нове покоління. 284 народні депутати (64,1% від загальної кількості) народилися в 40-ті, 50-ті і на початку 60-х років. Та обставина, що процес політичної трансформації співпав із періодом зміни політичних поколінь, потенційно започаткувала один із найглибших конфліктів, які характеризують розвиток політичної еліти України 90-х років” [8, 89].

З перших днів існування Верховна Рада України першого скликання стала політичним полем, на якому здійснювалася ідейна переорієнтація і структурні перетворення партійної та господарської номенклатури УРСР. Всього у Верховній Раді поступово сформувалося 45 різних груп за територіальною, професійною та ідеологічною ознакою. Одночасно з обранням керівництва Верховної Ради в ній, згідно з регламентом, оформилася опозиція, яка отримала назву “Народна Рада”. Очолив її І. Юхновський, а його заступниками було обрано представників головних ідеологічних течій: Л. Лук’яненка, Д. Павличка, О. Ємця і В. Філенка. 2/3 складу Народної Ради склали представники творчої інтелігенції. В цій групі переважали, особливо на перших порах, діячі культури та освіти, а також журналісти, наслідком чого стала романтизація та емоційність діяльності цієї опозиції у Верховній Раді. У цій атмосфері поряд із номенклатурно-партійною елітою постала якісно відмінна, переважно

національно-демократична з власними культурними орієнтаціями, політична еліта, що походила в основному із середовища інтелігенції, головно україномовної, політичними цінностями якої було відстоювання ідеї суверенітету України. Представника Народної Ради В. Гриньова було обрано заступником Голови Верховної Ради. Він став першим політиком високого рівня з представників нової владної політичної еліти, що не належав до номенклатури.

В цілому, на наш погляд, слід погодитися із думкою В. Фесенка: Верховна Рада УРСР, яка об'єднувала у своїх рядах верхівку партноменклатури, найактивніших представників господарської та регіональної еліт, лідерів опозиції і просто честолюбців, у 1990 році була переделітою, а точніше — життєдайним середовищем, у якому мала найближчим часом сформуватися політична еліта України. Як слушно зазначає О. Кордун, “за великим рахунком, українська номенклатура не була готова до реальної самостійності, хоча й прагнула до неї” [9].

В умовах утвердження нових форм українського суверенітету відразу виявився дефіцит справді налаштованих на його розбудову управлінців, дипломатів, аналітиків, партійних лідерів, просто інтелектуалів — дієвих, ініціативних, спроможних творити нову політику, яка б відповідала потребам часу. У цих умовах яскраво проявився дефіцит контроліти до існуючої тоді партійно-радянської номенклатури. Як справедливо зазначає А. Лой, номенклатура нічого не втратила з крахом тоталітарної держави, а навпаки її позиції були такі міцні та надійні, що вся система панівних відносин в економіці, політиці, освіті і т. ін. опинилася і залишається в її руках [10, 133].

У 1991 році Верховна Рада урочисто проголосила незалежність України (Декларація про державний суверенітет від 24 серпня 1991р.) та перетворення Верховної Ради УРСР на Верховну Раду України (Закон про правонаступництво України від 12 вересня 1991р.). Це стало початком розбудови парламентського права України, в якому проблеми культури законодавця набули свого розвитку. Тимчасовий регламент Верховної Ради України дванадцятого скликання, що був затверджений Постановою Верховної Ради України на першій сесії, деталізував процедурні положення розділів Конституції про Верховну Раду та Закону про статус народного депутата України.

Стаття 114 чинної Конституції України зазначала, що порядок діяльності Верховної Ради та її органів визначається Регламентом Верховної Ради та іншими законами України, що приймаються на підставі Конституції України. Питання щодо депутатської етики регламентувалися ст. 6 Закону України “Про статус народного депутата України”, в якому йшлося про неприпустимість “використання депутатом свого статусу всупереч законним інтересам суспільства, громадян, держави”, обов’язковість дотримання “норм депутатської етики”, правове наповнення яких залишається “відкритим” й на сьогодні, а також щодо позиції, висловленої народним обранцем, яка не може бути предметом розгляду у Верховній Раді та її органах, якщо він (депутат)

не допустив дій, прямо заборонених законом. Як свідчать дослідження матеріалів та документів Верховної Ради України 12-го скликання, членами мандатної Комісії та Комісії з питань депутатської етики були розроблені проекти: “Положення про комісію Верховної Ради України мандатної та з питань депутатської етики”, “Правила етики народного депутата України” тощо. Але вони не були розглянуті Верховною Радою України навіть у першому читанні.

Створилася ілюзія певного оновлення політичної еліти, що відобразила помітний приплив націонал-демократів та інших опозиціонерів, особливо з середовища інтелігенції, в політичні структури. Представники цього прошарку нової еліти на перших порах завоювали велику популярність, особливо за допомогою засобів масової інформації. Усе це нагадувало зміну зовнішнього вигляду владної політичної еліти: вона не могла трансформуватися якісно за рахунок різномірної групи осіб.

Д. Видрін та Д. Табачник зазначають: “Молода Україна — держава без політичної еліти. Здобувши державну незалежність і суверенітет 1991 року, Україна виявилась, напевно, найбільшою у світі країною, яка не мала політичної еліти. Владний конгломерат із колишніх партійних функціонерів і колишніх політичних дисидентів можна було б назвати переделітою. Рівень політичної кваліфікації, загальної і правової культури, характер професійного й життєвого досвіду тощо не дозволяють віднести ранній український істеблішмент до класу повноцінної еліти” [11].

Та на думку авторів книги “Політичний процес в Україні: сучасні тенденції та історичний контекст”, “співробітництво і наступна дифузія номенклатури з новими демократами, вченими і керівниками промисловості стали “гумусом”, на якому виросло нове, тепер уже справді національне, елітне середовище” [12, 67]. Разом з тим, ця “нова” політична еліта України змогла запропонувати суспільству лише ту систему цінностей, що була і є близькою їй самій. Хоча основу вітчизняної політичної еліти складала колишня номенклатура, але з усуненням однопартійної системи для неї зникли навіть ті обмеження, що існували в колишньому номенклатурному середовищі: неприпустимість демонстративного споживання, невідворотність покарання у випадку, якщо факт зловживання став широко відомим, особливо — якщо потрапив до ЗМІ.

Приблизно з 1991 року в Україні почало викристалізовуватися поняття “партія влади”, яка поступово перетворюється на головний осередок політичної еліти. Під поняттям “партія влади” розуміють “політичний блок, який складається з представників прагматично зорієнтованих і деїдеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державного апарату, засобів масової інформації, керівників традиційних секторів промисловості та сільського господарства тощо” [13, 164]. В. Полохало стверджує, що “партія влади” виникла восени 1991 року як своєрідна неформальна спадкоємиця колишньої КПУ. Не маючи формальних структур, ця реально існуюча політична коаліція, об’єднана спільними інтересами, склалася з прагматичних представників першого

ешелону партдержноменклатури, а також більшості другого та третього її ешелонів” [14, 17].

Якщо взагалі давати характеристику її політичній культурі, то тут слід назвати такі риси, як політична та економічна консервативність, схильність до авторитаризму, високий ступінь групової поруки та кланова згуртованість. На словах вона виступає за державну незалежність, демократію, багатопартійність, ринкову економіку, але насправді все це реалізується, не зачіпаючи її головного принципу — збереження влади і власності. Вона діє не публічно, а “за лаштунками”, і тому її важко ідентифікувати.

Отже, до весни 1992 року сформувався новий склад владної політичної еліти на основі діючої “партії влади” та частини недавньої ідейної опозиції. У середовищі політичної еліти України на цій основі виділяють, хоча й з іншими часовими рамками, “безконфліктний період” [15], коли політична еліта України поступово перетворювалася з комуністично-провінційної в державно-національну. Це був період розгубленості одних політичних сил та очікувань інших, невизначеності долі та втрати можливостей багатьма політичними силами.

Владна політична еліта опиралася на ідею державності, яку вона перехопила з програми Руху, і на ідею ринкового спрямування перетворень у економіці, перехоплену від вітчизняних прихильників західних економічних шкіл, які, як правило, знову ж таки були із середовища націонал-демократів. Щоправда, і в одному, і в другому випадку новостворена владна політична еліта не хотіла, та й не могла сприйняти належні методи реалізації цих ідей, оскільки вони призвели б до усунення з її складу значної частини. Тоді ж відбувався відхід частини політичної еліти, що подалася у комерцію, — у тінь, головно у бізнес, одночасно “стара нова” номенклатура, позбувшись опіки і контролю союзного центру, відчула свою безконтрольність і під гаслами реформ почала домагатися оволодіння повнотою влади та всім спектром державних ресурсів. На думку А. Федорова, “за умов первісного накопичення капіталу вузьким колом осіб, часто тісно пов’язаних із колами старої партійної номенклатури, образ “влади” поєднується в суспільній свідомості не зі словом “еліта”, а зі словом “мафія” [16, 19].

Оновлена владна політична еліта запозичила у старої цінності, норми, ідеї, звичаї, традиції. Цей процес в Україні відбувався і відкрито, і приховано. У першому випадку йдеться про повагу до загальнонаціональних цінностей та історичних святинь, яку засвідчували навіть найконсервативніші представники старої номенклатури. У другому випадку, незважаючи на публічні декларації про повний розрив з минулим, які в Україні підкріплювалися зовнішніми атрибутами (змінюю символіки, обрядів, гасел), спосіб мислення залишився старим, хоча й на свій лад пристосованим до нових умов. У державах Центральної та Східної Європи особливо проявився процес входження із неелітного середовища в елітне на початку трансформаційних процесів. В Україні цей процес розтягнувся на роки.

Процес політичної елітаризації в Україні з 1990 до 1994 року проходив під впливом двох різних процесів. По-перше, здійснювався перехід України

від статусу одного із залежних регіонів наддержави до становища самостійної держави; по-друге, руйнувалася стара авторитарно-бюрократична політична система й робилися спроби утвердити нову модель суспільного розвитку, головними ідейними характеристиками якої повинні були бути ринкова економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство. Він відповідав рисам “консенсусної еліти”, бо еліта в Україні консолідувалася на основі діючої інституційної бази, а не ідейної цінності або власної ідеологічної бази [17, 101]. Крім цього, тип трансформації політичної еліти України відповідав у той час другій формі трансформації еліти шляхом перерозподілу функцій між організаціями, що існували, і тими, що утворилися. Верховна Рада, яка спершу тільки затверджувала рішення, набула якісно нового значення. Владна партія завершила своє існування, а нові партії набули масової підтримки.

С. Наумкіна зазначає, що “з 1994 р. почалася глобальна зміна структури української еліти, її формування. До політики почали відчувати підвищений інтерес бізнес-еліта, “нові українці” [18, 56]. Традиційно, вибори завжди пов’язуються із оновленням політичної еліти, їхні результати дають можливість стверджувати про ступінь стабільності і виявити тенденції розвитку держави. Вибори відбулися 27 березня 1994 року. В Україні вперше обрали законодавчий орган незалежної держави. На виборах демократичні процедури використовувалися вже на всіх рівнях державної ієрархії, що мало свою специфіку, переваги і недоліки.

До позитивних аспектів виборів слід зарахувати появу нових паростків активістської політичної культури та демократичного мислення у суспільній свідомості, яка за своєю суттю все ще залишалася під впливом партійно-радянських настанов недавнього минулого. Новообрані парламентарії, що представляли собою нову еліту, на 96% були з вищою освітою, кожний п’ятий — доктор чи кандидат наук, економічну освіту мали 37 осіб, юридичну — 27. За фахом найширше репрезентовані інженерно-технічні працівники — 26,4%, фахівці освіти — 18,4%, сільського господарства — 14%, підприємці — 9%, голови колгоспів — 8,3%, працівники місцевих держадміністрацій — 7,1%, державних підприємств — 6,8%. Серед депутатів виявилось молоді до 30 років — менше 4%, депутатів віком 31—40 років — 28%, віком 41—50 років — 42%, 51—60 років — 23%. Отже, склад Верховної Ради оновився на 84%.

Але стверджувати, що відбулося якесь радикальне оновлення складових політичної еліти, не доводиться. Головно тому, що “решта колишніх депутатів залишилися у складі владної політичної еліти, перейшовши на роботу в апарати Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів, Секретаріат Верховної Ради” [19, 4]. Для більшості представників “нової буржуазії”, які інтегрувалися до політичної еліти, українська державність була винятково бізнес-проект, можливістю участі в приватизації національного надбання, про патріотизм не йшлося. Відсутнім був у формуванні нової еліти і кримінальний чинник.

Саме в цей період, починаючи із 1990-х років, розпочалася “битва за Київ” між представниками різних елітних угруповань. Зміна пріоритетів розвитку суспільства коректувала привабливість того або іншого капіталу (а значить, і потенціал його використання), а це, відповідно, обумовлювало зміни у складі владної еліти України. Зрозуміло, кожна могутня регіональна еліта, що боролася за Київ (серед них ми можемо назвати дніпропетровську, харківську, донецьку і львівську групи), використовувала насамперед капітал у різних його проявах і комбінаціях.

Проілюструвати тезу про підвищення ролі Києва і столичного істеблішменту у внутрішньополітичному житті країни може аналіз динаміки частки киян у вищих ешелонах влади. Якщо у Верховній Раді першого скликання (1990) всього 74 народних депутата були постійними жителями столиці, то в 1998 році в ній налічувалося вже 211 киян [20]. У восьми складах уряду з 1990-го до 1998 року найбільшу частку за місцем народження також склали кияни: всього — 12 чоловік; середній показник — 3,4 [21, 27]. За місцем отримання базової освіти членів уряду знову-таки лідирувала столиця: 44 вищих чиновники у восьми складах уряду (1990—1998) були випускниками столичних вузів (середній показник — 11,8) [21, 28]. Крім того, Києву належить право називатися “кузнею кадрів” дипломатичного корпусу владної еліти України. За даними 1998 року, тільки 16,8% дипломатів народилися в Києві, проте Київський університет ім. Тараса Шевченка закінчили 46,3% працівників дипломатичної служби [21, 33-34].

За даними досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, в 2001 році частка представників еліти з різних сфер соціального життя, які народилися в Києві і Київській області, складала 16%. Найбільшу вагу в структурах владної еліти уродженці Києва і Київської області мають в найвищих органах влади (13% і 9% відповідно) і дипломатичному корпусі (24% і 5%) [22, 24-26].

На 2001 рік в елітних прошарках з різних сфер соціального життя вихідці з центральних областей України були представлені непропорційно більшим колом, якщо співвіднести цей показник із часткою цих областей в населенні України. Так, на вихідців з Вінницької області припадає 6% в елітних прошарках українського суспільства, тоді як частка Вінниччини щодо населення України складає всього 4%. Інші області Центру мають відповідні показники: Житомирщина — 5% і 3%; Кіровоградщина — 3% і 2%; Черкащина — 4% і 3%; Чернігівщина — 2% і 3%. Найбільша диспропорція характеризує Донецьку область, частка якої від населення України складає 10%, а в елітних прошарках на народжених в Донбасі доводиться 7%. Аналогічна негативна диспропорція показників властива Дніпропетровській (7% і 5% відповідно) і Харківській (6% і 5% відповідно) областям. Тільки Львівська область має рівні частки як в населенні України (5%), так і вихідців з неї серед еліти (5%).

Ще на початку 1990-х років ініціативу в боротьбі за Київ (і формування владної еліти України) з рук дніпропетровської номенклатури перехопила

західноукраїнська дисидентська контреліта з центром у Львові. Львівська група використовувала оригінальну у той час комбінацію капіталів: а) соціальний — нові люди у владній еліті, що переживала занепад; б) символічний — створення незалежної української держави, проєвропейська орієнтація; в) культурний — українська національна ідея, відродження української мови і національної культури, ліквідація “білих плям” в історії України.

Така комбінація капіталів ослабила позиції дніпропетровської номенклатури, капітали якої на той час виявилися непопулярними. Однією з головних причин зменшення впливу дніпропетровської групи був курс на скорочення ВПК, потужність якого на Дніпропетровщині визначала вагу цієї регіональної групи в суспільстві. Тому дніпропетровці, хоч і не були повністю витіснені з владних позицій, вимушені були на якийсь час застосувати тактику вичікування і збереження, закріплення своїх владних повноважень. З тих пір львівська група претендує на роль законодавця ідеологічної моди. Її головна стратегія полягала в тому, щоб зайняти якомога більше місць у вищих структурах центральної влади. На момент проголошення незалежності України старій номенклатурній еліті довелося інкорпоруватися в ряди представників львівської групи, що стало гарантом забезпечення легітимності для першої. Одночасно з львівською групою на “київський престол” в 1991—1994 роках почала активно претендувати донецька регіональна еліта, яка ще з радянських часів мала пріоритетне володіння в межах України економічним капіталом завдяки вугільній галузі. Показовий той факт, що в 1990—1995 роках троє з чотирьох прем’єр-міністрів (Масол, Фокін, Зв’ягільський, причому Масол займав цей пост двічі) були вихідцями з Донбасу. Отже, основна стратегія донецької регіональної еліти в боротьбі за Київ була націлена на посади у вищих ешелонах виконавчої влади.

З приходом до влади Президента Л. Кучми почався тривалий період панування дніпропетровської групи. Ще в 1994 році Л. Кравчук заявив, що “українська національна ідея себе вичерпала”. Це корелює з початком зменшення впливу Львова як “українського П’ємонту” на процеси формування владної еліти України. Саме тоді стали в нагоді капітали, якими володіли дніпропетровці: в першу чергу соціальний капітал — уміння виховувати управлінські кадри і розміщувати їх на ключових позиціях владної вертикалі, а також економічний капітал — переплетення крупного бізнесу з політикою. Дніпропетровська регіональна група випередила решту регіональних еліт, які незабаром теж вимушені були політизувати свій бізнес. З отриманням влади дніпропетровською групою в 1994 році політизація бізнесу і подальша реалізація цих процесів у формуванні політичних партій, що представляли інтереси конкретних регіональних груп бізнесу в центрі, набирають обороти. І більш за все — у виборчій кампанії 2002 року, в якій бізнес брав активну участь [23].

Символічним капіталом дніпропетровської групи став своєрідний ідеологічний баланс: з одного боку, вона перехопила державницькі гасла,

проєвропейський вектор розвитку і політичну риторичку дисидентів львівської регіональної групи, а з іншою — зміцнювала зв'язки з Росією, чим задовольняла інтереси бізнесу і емоційні настрої південно-східних регіонів.

1994 рік став початком періоду більш впорядкованого становлення владної еліти: і центральної, і регіональних. Вже в 1995 році дослідники писали, що базове ядро української владної еліти фактично сформувалося. На нашу думку, серед безлічі чинників цього процесу слід виділити посилення суб'єктивного чинника в особі Президента Л. Кучми. Спочатку на пост прем'єр-міністра був призначений В. Масол, завдяки чому виник певний баланс між дніпропетровською і донецькою групами. Але вже весною 1995 року уряд очолив виходець з центральної України Є. Марчук, не пов'язаний з великими регіональними групами. Від тактики загравання з регіональними елітами Л. Кучма остаточно відійшов в 1996 році, коли уряд очолив його земляк П. Лазаренко. На той час влада Президента була кадрово підкріплена дніпропетровською когортою з 206 чоловік, що займали ключові позиції у владних структурах і “групах впливу”.

Дніпропетровській групі на чолі з Л. Кучмою вдалося також розв'язати низку регіональних проблем і сформуванати президентську вертикаль виконавчої влади. Новим інститутом рекрутування регіональних еліт стала Адміністрація Президента. Таким чином, регіональні еліти опинилися в умовах особистої залежності від Л. Кучми і дніпропетровської владної групи.

У 1996—1997 роках “дніпропетровській сім'ї” вдалося на тривалий час вивести з конкурентної боротьби за Київ своїх основних суперників — донецьку регіональну еліту. Донецькі виявилися розколотими на декілька угруповань. Їх конкурентний потенціал перейшов в площину внутрішньої боротьби.

Таким чином, протягом 1991—1998 років при владі знаходився конгломерат з колишніх партійних функціонерів і політичних дисидентів, яких в цілому “важко назвати політичною елітою” [24]. Звідси — пріоритет егоїстичних (корпоративних, групових) інтересів (передусім, економічних) над національними інтересами, надвисокий рівень корумпованості влади.

За даними міжнародної організації Transparency International, за рівнем корумпованості Україна перебувала в цей період на 106-му місці зі 133 країн, що аналізувалися. Саме “боротьбу з корупцією та злочинністю”, за даними наших опитувань, громадяни України вважають одним із першочергових завдань, від вирішення яких залежить її майбутнє. Кожен десятий державний службовець був притягнутий до відповідальності за корупцію. Корупція пронизує усю владну вертикаль згори донизу, а “зразки” такої поведінки встановлюються на найвищих щаблях державного управління. Розгублене, значною мірою позбавлене моральних орієнтирів суспільство отримало “взірець” у вигляді поведінки вищих представників еліти, головними рисами якої є орієнтація на цінності особистого споживання, зневага до тих, хто не є елітою і кому пропонується керуватися законом, встановленим для всіх, і загальними нормами моралі. Внаслідок цього в суспільстві встановлена подвійна мораль. Одна існує для того, щоб проголошуватися з трибун,

інша — щоб досягати своїх цілей. Своєю поведінкою — проголошуючи високоморальні цінності і одночасно їх порушуючи — правляча політична еліта України розбещує суспільство, що призводить до корозії моральних цінностей. Люди, особливо молодь, починають думати, що досягти “елітарних” позицій в суспільстві можна, лише не обмежуючи себе нормами моралі.

За даними опитувань, вже зараз 11% молоді визнають, що на них норми моралі не поширюються, 21% — ігнорують закон, 25% — вважають, що рівень і якість освіти в житті не має значення, головне — мати багатих батьків, родичів чи “своїх людей” у владі чи комерційних структурах [25].

Однак варто погодитися з думкою відомих українських учених М. Михальченка і В. Андрущенка, які вважають, що після проголошення незалежності України розпочався новий етап в історії політичної еліти. Щоправда, замість революції зі зміною еліти по вертикалі відбулося еволюційне переміщення еліти по горизонталі. М. Михальченко і В. Андрущенко зазначають, що відродження української державності, яке відбулося мирно, стало “початком кінця” — кінця епохи “комунальної квартири”. Разом з тим, зміни в ментальності і свідомості є процесами надзвичайно складними і тривалими, особливо, якщо національна державність формується реформістським шляхом [26, 109].

Політичну культуру владної еліти у 1991—2007 роках суттєво корегувало те, що у владній політичній еліті України посилювалися тенденції розвитку непотизму і трибалізму. Керівники вищих рангів висувують на посади своїх родичів, друзів та знайомих, це намагаються робити й інші посадові особи.

З 1997 року, після відставки уряду П. Лазаренка, трибалізм проявився в Україні, як панування двох головних “земляцьких груп”: Дніпропетровської (близько 9% у всіх вищих виконавчих структурах) і Київської області (7%). Крім цих груп, добре представлені в владній політичній еліті висуванці, які, напевно, мали своїх патронів (Київське ядро — Центральна Україна): Вінницька область (6,1%), Чернігівська (6,1%), Житомирська і Полтавська (по 5%). Разом з тим, промислово слабкі області Заходу мають мале представництво в “коридорах влади” — Волинська, Рівненська, Чернівецька області (по 0,5%), південні: Херсонська, Миколаївська області, Кримська АР (по 1,1%). Наслідком впливу трибалізму і частково пов’язаної з ним клановості, стали виражені ознаки того, що владні структури заповнили промисловці і бізнесмени, які походили із східних та центральних регіонів.

У зв’язку з цим, на нашу думку, В. Кремінь і В. Ткаченко справедливо вважають, що “... елітою призначена бути насамперед інтелігенція, бо коли замість неї починають фігурувати “ділові” люди, це загрожує тим, що в політику вони внесуть і принципи своїх “розбірок” [27]. Обидва зазначені автори головну проблему владної політичної еліти України вбачають не в тому, що останнім часом частина інтелігенції відійшла від політики, а в тому, що “в політику не прийшла розсудлива інтелігенція з конструктивними

ідеями, а тому й не зробила її ні цивілізованішою, ні розумнішою, ні демократичнішою”.

Наприклад, у своїй статті “Владна еліта” М. Шульга доходить висновку, що на сьогодні у населення України склався переважно негативний образ владної еліти. Через це еліта не може відтворювати всі важливі соціальні ролі та функції, які вона виконує у стабільному суспільстві: ролі референтної групи, взірця суспільної поведінки, морально-психологічного мобілізатора та провідника мас. Між елітою і народом утворилося величезне відчуження, зв’язки між ними розірвані, довіру людей до еліти втрачено. Як слушно зауважує М. Пірен, “відчуження владних структур від мас, відсутність діалогу між владною елітою і народом загрожує утвердженням у державі авторитаризму і тоталітаризму” [28, 41].

Таким чином, ціннісні засади буття соціуму характеризуються надзвичайною стійкістю — їм не властиві стрімкі перетворення й зрушення. Адже систему суспільних цінностей механізми влади, напрацьовані поколіннями політиків й адміністраторів, покликані скоріш закріпляти, ніж прагнути до інновацій та впровадження передового досвіду.

Звичайно, традиції можуть порушуватися під впливом актуальної політики. Однак у цілому це ні що інше, як система політичних цінностей, що кристалізує й тиражує зразки політичної поведінки представників владної еліти. Тому навряд чи можна сподіватися на те, що навіть оптимальний перерозподіл функцій та повноважень між Верховною Радою, урядом і Президентом України спроможний запобігти конфліктам політиків, що стимулюють підвладні їм управлінські структури “перехоплювати” одна в одній владні повноваження, що прагнуть підпорядкувати силові структури держави своїм корпоративним інтересам, що схильні до публічного використання компрометуючих матеріалів, продажу державних посад, усунення конкурентів тощо.

До того ж ці політико-культурні орієнтири відображають не лише сучасні способи державного управління, а й традиції радянського періоду розвитку та навіть досвід більш ранніх етапів вітчизняної історії, коли, наприклад, вищі верстви були не стільки гегемонами суспільства, скільки вірними “холопами” монархів.

Досить згадати про безумовне домінування протягом майже всієї вітчизняної політичної історії державно-авторитарних традицій урядування. Тож не дивно, що в культурно-професійній свідомості політичної еліти практично недоторканими залишилися етичні погляди, що виправдовують прагнення керівників до постійного розширення своїх повноважень. Політичні еліти, використовуючи надану їм народом владу, здатні розв’язати, чи принаймні, суттєво зменшити гостроту проблем функціонування демократичного суспільства, зокрема таких, як “тиранія більшості, неефективне управління, демагогічність та ірраціональність демократії” [29].

Таким чином, правляча політична еліта являє собою невелику й досить нетипову частину населення, їй притаманні певні політико-культурні

орієнтації, норми, стереотипи, стандарти й традиції у сфері влади. Разом з тим, вірогідно, ніякі зовнішні обставини чи статусні зобов'язання урядовців неспроможні так впливати на рішення, які вони приймають, як власні внутрішні переконання й цінності, уявлення про те, що припустимо і що неприпустимо в політиці. Це стосується звичних способів виконання посадових обов'язків, домінуючих у політико-адміністративному середовищі, норм міжособистісних стосунків, напрацьованих протягом тривалого періоду, стандартів і технологій управління, тобто всього, що традиційно відносять до елементів системи цінностей влади й управління.

Література

1. Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичної науки: Матеріали "круглого столу", Київ, 13 квітня 2001 р. / За ред. В.Лугового, В.Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С.8–10; С.50–54.
2. Arik M. Controversies of the Post – Communist Transition // *Eurasian Studies*. – 1999. – №16. – P.5–168.
3. Ющенко В.А. Тези про майбутнє // *Дзеркало тижня*. – 2002. – 9 лютого.
4. O'Donnell G. Delegative Democracy. – *Journal of Democracy*. – 1994. – Vol.5. – № 1. – 59 p.
5. Шульга М. Владна еліта // *Віче*. – 1997. – № 8. – С.48–55.
6. Головатий М. Проблеми і біль становлення української еліти // *Нова політика*. – 1999. – № 2. – С.44–53.
7. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) / Н.Барановська, В.Верстюк, С.Віднянський та ін. / За ред.В.Литвина – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2001. – 433 с.
8. Фесенко В. Политическая элита Украины: противоречия формирования и развития // *Полис*. – 1995. – №6. – С. 88–98.
9. Кордун О. Політична еліта в пострадянській Україні та перспективи демократії // *Хроніка-2000*. – 1998. – № 27–28. – С.525.
10. Лой А. Патогенез соціальних інтеграцій у пострадянському суспільстві // *Політична думка*. – 1997. – № 3. – С.131–139.
11. Видрін Д., Табачник Д. Україна на порозі ХХІ ст.: політичний аспект. – К.: Либідь, 1995. – С. 24–25.
12. Піховшек В., Конончук С., Ганжа В. Політичний процес в Україні: сучасні тенденції та історичний контекст. – К.: "Агентство "Україна", 1999. – С.61–68.
13. Вільсон Е., Якушик В. Політичні організації в Україні // *Сучасність*. – 1992. – № 5. – С.160–168.
14. Полохало В. Неототалітарні трансформації посткомуністичної влади в Україні // *Політична думка*. – 1993. – № 3. – С. 15–22.
15. Становлення владних структур в Україні (1991–1996) / Редкол.: О.Горань, В.Кулик, О.Майборода. – К.: Центр політичного аналізу газети "День", 1997. – 8 с.
16. Федоров А. Нарцисизм посткомуністичної української еліти // *Політична думка*. – 1994. – № 3. – С. 18–25.
17. Мандзій Л.С. Правляча політична еліта України: суть та етапи становлення: Дис. ... кандидата політ. наук: 23.00.02; Захищена 10.10.2003. – Львів, 2003. – 172 с. – Бібліогр.: с. 160–172.
18. Наумкіна С. Тенденції розвитку політичної еліти в Україні другої половини 90-х років // *Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал*. – Випуск 2. – Одеса: Аспропринт, 1999. – С.53–61.
19. Бебик В. Державно-політична еліта України: проблеми і перспективи самоорганізації // *Командор*. – 1997. – № 3–4. – С. 4–8.
20. Шульга М. Київ: утвердження у столичному статусі // *Вісник Національної академії наук України*. – 2001. – № 5. – С. 43–51.

- 21.Шульга М., Потехін О., Бойко Н., Парахонська О., Шульга Т. Правляча еліта сучасної України // Вісник Національної академії наук України. – 1998. – №5–6. – 33 с.
- 22.Сучасні українські еліти: штрихи до портрету. – К.: НІСД, 2003. – 37 с.
- 23.Амджадін Л.М. Політична та фінансова роль бізнесу в парламентських виборах в Україні 2002 року. – К.: Стилос, 2002. – 184 с.
- 24.Бронников В. Трансформация современной украинской политической элиты // Политический анализ : Доклады центра эмпирических политических исследований СПб ГУ / Под ред. Г.П.Артемова. – СПб., 2000. – Выпуск 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.politanalysis.narod.ru/bronnikov1.html. – Заголовок з екрану.
- 25.Якименко Ю., Жданов І. Україна у ХХІ столітті: виклики для політичної еліти // Дзеркало тижня. – 2003. – 15–21 листопада.
- 26.Бєбик В. Еліта, елітарність, лідерство // Віче. – 1993. – № 7. – С.107–115.
- 27.Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – К.: Друк. – 1998. – 310 с.
28. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства // Універсум. – 2000. – № 3–4. – С. 40–46.
- 29.Cunningham F. Theories of democracy A critical introduction. – London and New York: Routledge, 2002. – 8 p.